

LAIMUTĖ JAKAVONYTĖ

Vilniaus universitetas, Lietuva
Vilnius University, Lithuania

KIERKEGAARDAS APIE STOKOJANTĮ AISTROS RACIONALUMĄ IR EGZISTENCINĘ DIALEKTIKĄ

Kierkegaard on Dispassionate Rationality and the Existential Dialectics

SUMMARY

The subject of this study is Kierkegaard's subjective existential dialectic and its opposition to the Hegelian dialectic. Passion and reason are chosen as categories that are effective tools for understanding the uniqueness of the subjective existential dialectic, which is revealed through the ambivalent relationship between rational passions and passionate reason. In the context of the existential stages of life, the aim is to show how the analysis of the dialectic of rational passions (reflecting the awakening spirit) and passionate reason (elevating the individual to spiritual heights) helps to deepen the understanding of tragic aestheticism, the radicalism of pure irony, the paradox of humour as a link between ethical and religious existence, and to clarify the concept of faith as the highest passion of reason. The passion of faith is the one that most contradicts the traditional criteria of rationality, but could it be an expression of existential wisdom rather than epistemic irrationality? The courage of faith, then, is the greatest risk chosen by a passionate reason to enter into relationship with the Absolute, and therefore the Abraham of Kierkegaard's Fear and Trembling – the knight of passionate faith – cannot be surpassed. The aim of this article is to substantiate the hypothesis that the dialectic of rational passions and passionate reason in the existence of the individual leads to a better understanding of Kierkegaard's existential dialectic.

SANTRAUKA

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti Kierkegaardo subjektyviąją egzistencinę dialektiką kaip opoziciją objektyviajai Hegelio dialektikai. Pasirinktos aistros ir proto kategorijos kaip veiksmingi instrumentai, padedantys suprasti subjektyvios egzistencinės dialektikos unikalumą, atsiskleidžiantį per ambivalentišką protinę

RAKTAŽODŽIAI: Kierkegaardas, egzistencija, dialektika, racionalumas, aistra.

KEY WORDS: Kierkegaard, existence, dialectic, rationality, passion.

aistrų ir aistringo proto santykį. Egzistencinių gyvenimo pakopų kontekste bus siekiama pademonstruoti, kaip protingų aistrų (atspindinčių bundančią dvasią) ir aistringo proto (valingai kryptingo – pakylėjančio individą į dvasines aukštumas – arba destruktivaus – nubloškiančio jį į radikalų negatyvumą) dialektikos analizė padeda giliau suprasti estetizmo tragiškumą, grynosios ironijos radikalumą, humoro, kaip ribinės būsenos, balansuojančios tarp etinės ir religinės egzistencijos, paradoksalumą, išgryninti tikėjimo, kaip aukščiausios proto aistros, sąvoką. Tikėjimo aistra labiausiai neatitinka tradicinių racionalumo kriterijų, tačiau gal ji yra egzistencinės išminties, o ne episteminio iracionalumo išraiška? Tuomet tikėjimo drąsa yra aistringai mylinčio proto pasirinkta didžiausia rizika sueiti į santykį su Absoliutu. Straipsnyje siekiama pagrįsti hipotezę, kad protingų aistrų ir aistringo proto dialektika individo egzistencijoje leidžia geriau suprasti Kierkegaardo egzistencinės dialektikos esmę.

ĮVADAS

Vienas iš originaliausių XIX amžiaus mąstytojų – Sørenas Aabye Kierkegaardas – metė iššūkį tradicijai, vyravusiai Vakarų mąstyme nuo Elėjos iki Jenos. Danų filosofas renkasi skeptiškai žiūrėti į racionalizmą, gina individualų „Aš“ nuo korumpuojančio racionalaus pragmatizmo. Atkreipdamas dėmesį į pavojingą laikotarpį, kai „idealybės šaltinis nustoja tekėti...“, jis teigia: „Mūsų amžiuje dievinamas pozityvusis socialumo principas yra vartojantis, demoralizuojantis principas, kuris apmąstymų verpetuose net dorybes paverčia spindinčiomis ydomis“ (Kierkegaard, 1978: 86). Mąstytojas pateikia laikotarpio diagnozę: gyvenimo ir mąstymo sferos atsiskiria, kai individas praranda savąjį unikalų būties būdą, nugrimzdamas į spekuliatyvią pasaulinės istorijos kontempliaciją, o stebėtojo pozicija (objektyvi žiūra į pasaulį) pakeičia individo pasirinkimo ir sprendimo galimybę bei laisvę.

1847 m. dienoraščiuose Kierkegaardas apmąsto modernios visuomenės „dvasinės laisvės bankroto“ ir naujosios tironijos grėsmę. „Tironija turi tapti apmąstymo santykiu. Matote, čia vėl susiduriame su kategorijomis: minia, viešoji nuomo-

nė... [...] formalios lygybės pasekmė – žmonių baimė... iš visų tironijų ji pavojingiausia iš dalies dėl to, kad nėra tiesiogiai akivaizdi...“ (Kierkegaard, 1999a: 4, 4118; VIII A 598). Abstraktus spekuliatyvus mąstymas apie „visuotinius istorinius procesus“ ir buvimas minioje arba paklusimas jai yra du svarbiausi neautentiško egzistavimo būdai – taip teigia „iš visų žmonių pats vienišiausias“ Kierkegaardas. Objektyvumo siekiantis mąstytojas stengiasi protu aprėpti visas idėjas, bet negyvena nė viena iš jų, o Kierkegaardas mano, kad žmogiškosios egzistencijos esmė yra aistringa pastanga gyventi taip, kaip mąstai.

Danų filosofas skelbia, kad individuali egzistencijos patirtis yra vienintelė autentiška filosofavimo versmė, kuri laikinam, netobulam ir subjektyviam individo dvasiniam pasauliui suteikia ontologinį statusą:

Kiekvienas begalybės judesys įvyksta per aistrą ir jokia refleksija negali šio judesio sukelti. Aistra yra nuolatinis šuolis į būti, [...] mediacija yra chimera, Hegelio filosofijoje turinti paaiškinti viską, drauge vienintelis dalykas, kurio jis niekada nebandė paaiškinti. Net norint atlikti įžymiąją sokratiškąją perskyrą tarp to, ką žmogus su-

pranta ir ko ne, reikalinga aistra, ir, žinoma, dar labiau ji reikalinga norint atlikti tą išties sokratišką judesį – nežinojimo judesį. Bet mūsų laikui trūksta ne refleksijos, o aistros. Todėl tam tikra prasme mūsų amžius yra per daug gajus, kad numirtų, nes numirti – tai vienas nuostabiausių šuolių (Kierkegaard 1995: 96).

Aistros samprata (dan. *Lidenskab*), nors iš dalies ir atliepanti romantizmo dvasią, iš tiesų yra originalus Kierkegaard indėlis į filosofijos bei psichologijos minties istoriją (Hoffman 2014). Filosofas vartoja posakius: „trumpalaikė aistra“, „žemiškoji aistra“, „estetinė aistra“, „idealizuojanti aistra“, „vidinė aistra“, „esminė aistra“, „laisvės aistra“, „begalinė aistra“, „begalybės aistra“ ir pan. Šie posakiai, anot Robert C. Roberts, atspindi dvi prieigas: aistra suvokiama kaip emocija ir kaip suinteresuotumas (Roberts 1984: 87).

Baigiamajame nemoksliniame prieraše Filosofiniams trupiniams Kierkegaardas teigia, kad aistra yra „tikrai žmogiška savybė“, žmogus yra būtybė, kuri suvo-

kia, kad jai kažko trūksta (įskaitant žinojimą, kad tas „kažkas“ yra):

Principas, kad subjektyvumas, vidujybė yra tiesa, – tai sokratiškoji išmintis, kurios neblėstantis nuopelnas yra pripažinimas, kad egzistencijos reikšmė esminė: pažįstantis yra tas, kuris egzistuoja. Todėl Sokratas dėl savo nežinojimo buvo tiesoje aukščiausia prasme, kokia tik buvo įmanoma pagonybėje. [...]. Tačiau peržengti Sokrato ribas, net nesupratus Sokrato, mažų mažiausiai nėra sokratiška (Kierkegaard 2009: 172).

Svarbu pažymėti, kad Kierkegaardas nenurodė savo filosofiniuose svarstymuose sąvokas „protinga aistra“ ir „aistringas protas“ pasirinkęs nagrinėti dialektiniame santykiyje, tačiau šias porines kategorijas nesunkiai randame gretinamas daugumoje Kierkegaard, taip pat ir jo kūrybos tyrėjų darbų. Šiame tekste grindžiama tezė, kad, taikant teorinės rekonstrukcijos metodą, galima pademonstruoti, kaip jos padeda geriau suprasti egzistencinių pakopų modelio vidinės dinamikos variklius.

„VARTANT“ HEGELIO DIALEKTIKĄ

Kierkegaard ir Hegelio¹ požiūrių skirtumas labiausiai išryškėja, analizuojant pamatinių žmogaus ir pasaulio santykių supratimą. Kierkegaardui egzistencija – tai konkretaus žmogaus gyvenimas, čia mąstymas ir pažinimas yra priemonės, padedančios siekti egzistencinės pilnatvės. O Hegelio įsitikinimu, žmogų su būtimi sieja pirmiausia racionalumas, tik žmogui būdingas gebėjimas mąstyti ir pažinti objektyvią, visuotinę Absoliučios dvasios dialektiką.

1841 metais Kierkegaardas kartu su Friedrichu Engelsu, Mikhailu Bakuninu, Jacobu Burckhardt ir kitomis Apšvietos epochos „ikonomis“ klausėsi Frydricho Vilhelmo Jozefo fon Schellingo paskaitų Berlyno universitete (Hunt 2009: 45–46). Schellingo paskaitose daugiausia dėmesio buvo skiriama Hegelio filosofijai – ji tapo marksistų ir Kierkegaard judėjimo priešingomis kryptimis išėities tašku. Engelsas cituoja Schellingą iš savo paskaitų konspekto: „Hegelis, kuris taip

dažnai kalba apie imanentiškumą, vis dėlto yra imanentiškas tik tam, kas nėra imanentiška mąstymui, nes būtis yra šis neimanentiškumas. Atsitraukti į grynąjį mąstymą visų pirma reiškia atsitraukti nuo bet kokios būties, esančios už mąstymo ribų“ (Engels 2010: 183).

Pirmojo *Kapitalo* tomo antrojo leidimo baigiamajame priedaše Karlas Marksas pabrėžė, kad jo dialektinis metodas savo pagrindais ne tik skiriasi nuo hėgeliškojo, bet yra visiškai jam priešingas, mat Hegeliui mąstymo procesas, kurį jis netgi paverčia savarankišku subjektu (absoliuti idėja), yra tikrojo pasaulio kūrėjas, o empirinis pasaulis – tik šios idėjos apraiška. Marksas teigė, kad Hegelio mistifikuota dialektika jokiū būdu nesutrukdė jam pirmajam išsamiai ir sąmoningai pateikti bendrą jos veikimo formą. Deja, dialektiką jis pastatė „ant galvos“. Reikia ją apversti, jei norima mistiniame apvalkale surasti racionalų branduolį (Marx 2010: 19).

Meroldas Westphalas priskiria Kierkegaardą prie Marxo, Nietzschės ir Freudo, kaip „Proto“ (iš didžiosios raidės) kritikų, ir teigia, kad Kierkegaardas (nepriklausomai nuo Marxo) svariai prisidėjo prie „ideologijos bei žinojimo sociologijos koncepcijų“, tačiau tai nereiškia, jog danų filosofo kritika turėtų būti laikoma „iracionalistine“ (Westphal 1987: vii–viii).

Individo autentiškojo „Aš“ egzistencinės steigties dialektiką Kierkegaardas priešpriešina Hegelio dialektikai, kaip Absoliučios dvasios būties ir mąstymo tapatumui. Objektviojo mąstančio subjekto priešprieša tampa mąstantis ir egzistuojantis subjektyvusis subjektas,

kuris nėra tapatus sau pačiam, nes tai – tampantis subjektas. Subjektyvumas tuo pat metu yra ir duotas, ir neduotas. Egzistencija – tai nuolatinis savęs kūrimas, nuolatinis tapimas ir atsinaujinimas. Kierkegaardas manymu, egzistencija, kaip subjektyvumas ir vidujybė, yra orientuota į ateitį, nes ateitis dar nėra užvaldyta ar pažįstama, ji lieka nepasiekiamu, nuolat besiantinančiu horizontu, kurio link gyvenama. Kierkegaardas rašė, kad, nors gyvenimas gyvenamas „pirmyn“, jį galima suprasti, tik atsigręžus „atgal“, nes tik praeitis gali tapti pažinimo objektu. Šis akivaizdus faktas meta iššūkį nuostatai, ypač ryškiai Hegelio filosofijoje, kad absoliutus protas pajėgus aprėpti individo gyvenimą ir visos žmonijos istoriją, nes „kas protinga, tas tikra; o kas tikra, tas protinga“ (Hegel 2000: 37).

Hegelio filosofijoje pradinis taškas – absoliutaus protingo prado – pasaulinio proto – dialektinis judėjimas. Pasaulinis protas yra aktyvus, naudojasi žmogumi bei jo veikla tik kaip priemone. Hegelio dialektika grindžiama empirinio pasaulio iracionalumo pripažinimu. Žmogaus pasaulis šioje filosofinėje sistemoje pasirodo kaip išankstinių proto konstrukčių visuma: „skaidri, pažinta ir bent jau potencialiai jokio iracionalumo ir transcendentistiškumo neturinti tikrovė“ (Šliogeris 1985: 105)². Žmogaus lemtis – pasyvus funkcionalumas teleologine prasme – suprasti pasaulinio proto judėjimą ir suderinti savo veiksmus su juo, nes atskiro, konkretaus žmogaus protas nėra iki galo protingas, todėl negali būti nei autonomiškas, nei atsakingas. Neįmanoma įveikti pasaulio iracionalumo ir priešiško individualiui per logiškai

organizuotą idealybę, kaip bando įrodinėti Hegelis, kurio dialektika ir yra „[...] titaniškas bandymas proto jėga įveikti gamtos bei istorijos iracionalumą [...]“ (Šliogeris 1978: 27).

Kierkegaardui kiekybė negali būti naujos kokybės priežastis, o Hegelio dialektika, jo nuomone, yra kiekybinė. Abstrakčiam ir objektyviam mąstymui būdingas atsiribojimas, atsiskyrimas ir „nesuinteresuotumas“ (dan. *Interesseløshed*), todėl šis mąstymo būdas nereikalauja iš subjektų jokios aistros ir gali skatinti individą prarasti susidomėjimą tikrove bei savo paties egzistencija. Kokybinė dialektika, anot danų filosofo, lemia vis didesnį suinteresuoto savąja egzistencija mąstymo aistros intensyvumą.

Kierkegaardas pirmasis suteikia atskiro individo pasauliui aukščiausios realybės statusą. Aukščiausia realybė – tai, kas yra čia ir dabar. Jei čia ir dabar nesama aukščiausios realybės, tai jos nesama niekur. O Hegeliui aukščiausia realybė turi loginę prigimtį bei hierarchišką tvarką, ji yra „konstruojama“ racionaliai. Kierkegaardas prilygina tokią racionalią sistemą bėgimui nuo tikrovės. Danų filosofas nekuria sistemos, nes egzistencinė ontologinė sistema neįmanoma. Santykis su realybe negali būti grindžiamas vien mąstymu, keliant sau uždavinį protu pažinti aistras ir tapti nepriklausomam nuo jų. Tokiu būdu būtų deformuojamas pamatinis konkretaus individo sąlytis su tikrove ne tik ontologiniame, bet ir etiniame lygmenyje.

Kierkegaardas atmetė ne tik Hegelio dialektikos turinį, tačiau ir bendrą racionalizmo, kaip universalaus ir dėsningo vystymosi, vektorių. Todėl pagrindinė Kierkegaardo problema yra kur kas arti-

mesnė klausimui, iškeltam Immanuelio Kanto *Grynojo proto kritikos* įvade: kaip galimi aprioriniai sintetiniai sprendiniai? „[...] į šį klausimą Kantas atsakė pozityviai, atverdamas naują, tradicinės filosofijos neatrastą sritį, transcendentalumą, kur realizuojama „amžinųjų tiesų“ ir „atsitiktinių faktų“ sintezė. Kaip į tą patį klausimą atsako S. Kierkegoras? Ką atranda jis, kokią realybę jis atveria?“ (Šliogeris 1985: 85). Amžinųjų tiesų ir atsitiktinių faktų sintezė tik formaliai sieja Kanto ir Kierkegaardo filosofinius tikslus. Kantui, kaip ir kitiems vokiečių idealistinės filosofijos atstovams, siektinas idealas buvo amžinoji, būtinoji ideali tiesa. Kelias link jos reiškė nepatikimo, nes visuomet neišbaigto, atsitiktinio ir subjektyvaus empirinio patyrimo įveiką. Aptardamas Schellingo paskaitas Berlyno universitete, Engelsas pabrėžia, kad „Kantas išlaisvino racionalųjį mąstymą nuo erdvės ir laiko, o Schellingas – dar ir nuo egzistencijos“ (Engels 2010: 186).

Tai radikalai prieštarauja esminiam Kierkegaardo suinteresuotumui subjektyvia egzistencija. Anot Tomo Sodeikos, danų filosofas radikalizavo Descartes'o „metodinę abejonę“, nes reikalavimų žinojimui sugriežtinimas neveda iš krizės, mat pažįstantysis lieka abejingas ir klausimams, ir atsakymams. Kierkegaardo filosofijoje lemiamos reikšmės įgauna tik tai, koku mastu klausiantysis išgyvena klausimą kaip tai, kas jam tikrai rūpi, ir rūpi besąlygiškai (Sodeika 2020: 9). „[...] abejonė yra tiesiog silpnesnė nevilties forma, neleidžianti žmogui nusigauti iki pat jo egzistencijos pamato [...]“, – teigia Sodeika. Abejonė, kaip nevilties forma, yra aistringas ir besąlygiškas suinteresuotumas individo egzistencija.

Hegeliui nešališkas ir beaistris protas yra vienintelis filosofinės analizės vertas objektas, o aistra kaip racionali gali būti traktuojama tik išimtiniais atvejais, kai mąstantis subjektas susitaiko su priklausomybe nuo pasaulinio proto ir labai aiškiai brėžia skirtį tarp individualybės ir visuotybės. Hegelis teigia, jog esama proto klastos (vok. *Die List der Vernunft*). Klastaujantis protas atsiskleidžia susidūrus aistroms, kai leidžia aistroms veikti savo labui, kad nugalėtų empirinio pasaulio iracionalumą ir suformuotų racionalų pasaulio esmės, kaip aukščiausios realybės, skeletą, kuriame įveikiami „prieštaravimai tarp subjekto ir objekto, mąstymo ir būties, žmogaus ir gamtos, atskirybės ir visuotybės, egzistencijos ir esmės. Tik absoliutinio idealizmo sistemoje ontologiją galima tapatinti su logika, o būtį paprasčiausiai „sunaikinti“ pažinimo struktūrose be jokio ontologinio likučio“ (Šliogeris 1978: 25).

Kierkegaardui beaistris protas lygu bejėgis protas. „Pasaulis pasirodo kaip gatavų anonimiško Proto (Hegelio dvasios) konstruktų visuma, prieš kurią tas individas jaučiasi bejėgis ir kaip pažįstanti, ir kaip egzistuojanti būtybė“ (Šliogeris 1985: 80). Tokiu būdu, siekiant išvengti iracionalumo, nepaliekama vietos aistrai, per kurios nukreiptumą į egzistencinės būties patirtį gali reikštis egzistencinės aistros protingumas. „Būtent egzistencinėje aistroje [...] žmogus atsiveria sau autentiškai, galima sakyti, būtiškai“ (Šliogeris 1987: 32). Kierkegaardui kelias į autentišką egzistencinę būtį reiškia individo valią rinktis savo egzistenciją kaip nuolatinį dvasinį tapsmą. Vienijamų valios akto aistrų ir racijų sintezė prieštaringa, aistros protingumas bei

intensyvumas išryškėja, priešinant chaosui ir judant egzistenciniame amžinybės bei laikinumo įtampos lauke (Kierkegaard 2009: 328). Šis esminis apsisprendimas įvyksta, nuolat atsinaujinant intensyviausiai aistrai. Egzistencinė aistra atveria individualaus sąlyčio su būtimi galimybę: „įveikia individo uždaramą, jo svetimumą sau pačiam ir kitam žmogui, pasauliui ir apskritai kitabūčiai“ (Šliogeris 1981: 36). Taip galime apibrėžti kokybinę egzistencinę dialektiką.

Formalioji Kierkegaardo egzistencinės kokybinės dialektikos schema yra triada. Tai – trys sąlyčio su pasauliu ir individo su pačiu savimi būdai: estetiškas, etinis bei religinis (baimė būti savimi, baimė nebūti savimi ir drąsa išsižadėti savęs, siekiant atgauti save suėjus į santykį su Dievu). Tačiau, anot Šliogerio, šis panašumas yra apgaulingas: „tvirtindami, kad tarp G. Hegelio ir S. Kierkegoro triadinių schemų galime dėti lygybės ženklą, turime galvoje [...] tik fundamentalią ontologinę struktūrą, formalųjį karkasą [...]“ (Šliogeris 1985: 89). Hegelis skiria tris visuotinės dvasios raidos pakopas: sąmonės, savimonės ir Absoliučios dvasios. Kiekviena aukštesnė pakopa reiškia, kad prieš tai buvusi paneigiama, bet kartu ir išsaugoma, mat prieštaravimo elementai nėra sunaikinami – jie išlieka skirtingi, tačiau priklausomi vienas nuo kito. Slystant paviršiumi mums gali pasirodyti, jog yra pagrindo teigti, kad Kierkegaardo aprašyta etinės egzistencijos pakopa pasiekiamą, individui atlikus transcendentavimo judesį, kurio pagrindas – visuotinė (ikūnyta šeimos, bendruomenės, visuomenės proteguojamų elgesio normų) – formalia savo struktūra atitinka hėgeliškąją savimonės

pakopą. Religinės egzistencijos pakopa gali būti interpretuojama kaip estetiškas ir etinės sintezė, kur „jusliškasis daiktiškumas persmelktas transcendentos šviesa“ (Šliogeris 1985: 100). Žiūrint formaliai, tai yra ne kas kita, o Hegelio Absoliuti dvasia, arba „absoliutinis subjektas, savimonės susiliejimasis su nušviestu daiktiškumu“ (ten pat, p. 89). Tačiau Kierkegaardui rūpi ne visuotinė, o individuali dvasia. Gyvenimo pakopas danų filosofas suprato ne tiek evoliucine bei chronologine prasme, kiek esmiškai ir turiningai: tai – individo dvasinė transformacija, kuri gali baigtis vos prasidėjus, individas gali grįžti prie ankstesnės egzistencijos būdo ar „pakibti“ negatyvume, kurį autorius daugelyje savo veikalų aprašo kaip vienokį ar kitokį demoniškumo pavidalą.

Naglis Kardelis atkreipia dėmesį į tai, kad egzistencinės dialektikos variklis – ne kiekybės perėjimas į naują kokybę, o spontaniškas „šuoilis“:

NEPROTINGŲ AISTRŲ ĮVEIKA IR PROTINGA AISTRA KAIP EGZISTENCINĖ VALIA

Darytina prielaida, kad kiekvienoje iš egzistencinių pakopų aistrų protingumas ir proto aistringumas reiškiasi skirtingai. Aistringas protas suvokia save per savo egzistenciją, o pažindamas savo egzistenciją, jis realizuoja subjektyvią egzistencinę būtį. Protinga aistra atveria žmogų patį sau betarpiškai ir kartu būtiškai.

Estetikas tiesiog gyvena pagal aplinkybes, jis niekada neapsistoja prie ko nors ilgam, vadovaujasi Horacijaus poemoje suformuluota taisykle *carpe diem* (švęsk kiekvieną dieną ir akimirka). Estetiškai egzistuojamas, individas gyvena

Nepaisant to fakto, jog trys minėtos gyvenimo pakopos logiškai siejasi kaip tezė, antitezė ir sintezė, egzistencijos lygmenyje iš vienos pakopos į kitą neįmanoma pereiti vien dialektiškai (hėgelišku stiliumi) mąstant, o galima tik iracionaliai bei spontaniškai „peršokti“, jei tinkamai reaguojama į ištinkančias egzistencines krizes (Kardelis 2006: 154–155).

Akivaizdu, kad tinkama reakcija į egzistencines krizes yra aistringas pasirinkimas priimti iššūkį. Gyvenimas yra ne racionalus galvosūkis, kurį reikia išspręsti, o realybė, kurią reikia patirti. Kierkegaardui logika ir dialektika visiškai arba iš dalies nesuderinamos, nes pirmoji, negalinti išreikšti nuolatinio aistros tapsmo, nepajėgi atskleisti gyvenimo kaip egzistencijos. Tarp dviejų polių – egzistencijos kaip duotybės ir egzistencijos kaip iššūkio – slypi galimybė arba paklusti išorinei duotybei, arba aistringai ir atsakingai rinktis save, savo subjektyvumą bei vidujybę.

betarpiškai: „Estetika pernelyg nesirūpina laiku, laikas jai bėga vienodai greitai, tiek juoke, tiek rimtyje“ (Kierkegaard 1995: 79). Mėgaudamasis akimirka akimirkoje, būdamas orientuotas į išorę, estetikas praranda ir taip jau trapią bei prieštaringą vidujybės ir išorybės pusiausvyrą. Aistrų audra veda jį prie dvasinio nuovargio, o imanentinis egzistencinis nerimas stumia į radikalias dvasinio gyvenimo paraštes: nuolatinį nuobodulį, nihilistinę ironiją ir priešgyną, į radikalią nevilgtį. Atliekama keista inversija: neieškantis savęs individas, neturintis strate-

ginių gyvenimo tikslų, slystantis tikrovės paviršiumi, praranda egzistencijos būtiškumą, o visus veiksmus, neraminančius ir „žadinančius“ individualybės ilgesį, arba ignoruoja, arba traktuoja kaip iliuzijas bei miražus. Kierkegaardas tokią žmogaus egzistenciją lygina su kiauru ašočiu, kurio neįmanoma pripildyti. Neprotingų aistrų „supančiotas“ individas dažnai „[...] savo vidinio gyvenimo dykumą bei abstraktumą pridengia demoniško paslaptinumo kauke“ (Šliogeris 1979: 76). Ambivalentiškos vidujybės ir išorybės pusiausvyros praradimas atveda prie paradoksaliausios malonumų medžiotojo kančios, kai tenka nuolat apsimetinėti, kad sėkmingai rado malonumus, ir ginti šalin abejonę, ar malonu taip nuolat apgaudinėti kitus ir save.

Kierkegaardas savo kūrinuose aprašo visą būrį personažų, reprezentuojančių dialektinę estetinės egzistencijos įvairovę (Don Žuanas, Faustas, Nelaimingiausiasis, Ahasveras, Neronas, Cezaris, Ričardas III, Suvedžiotojas...). Ši estetiko „modelių“ įvairovė atspindi danų filosofo pastangas apmąstyti sudėtingą ir prieštaringą bundančios individualios dvasios kelią link savęs. Skirtingas dvasines trajektorijas reprezentuojantys personažai padeda Kierkegaardui atsiriboti nuo abstraktaus hėgeliškosios dialektikos schematizmo ir pabrėžti nelinijinį egzistencinės dialektikos pobūdį, nehėgelišką jos vidinių varomųjų jėgų, kaip priešybių vienybės, ambivalenciją. Taip Don Žuanas, būdamas „malonumo demonas“, vadovaudamasis kūniškais geismais, jausminėmis erotinėmis aistromis, savo jausmingumą paverčia neprotingų aistrų vergyste: „Uždrausto vaisiaus trauka, nuodėmės ir kančios saldybė – tai vis tie

patys jausminiai kentaurai, [...] aistrų verpetas“ (Jekentaitė 1992:25). Don Žuanas grimzta banalių malonumų gelmėn, nematydamas tikslo, kurio būtų verta siekti. Tai priveda prie egzistencinio nuobodulio, beprasmybės, perdegimo...

Kitą estetinio gyvenimo būdo modelį reprezentuoja gerokai sudėtingesnė figūra – Faustas. Reflektuojantis estetikas, išsiskirdamas veiklia intelektine energija bei valia, reprezentuoja protingos aistros ir aistringo proto susidūrimą. Čia aistrų racionalumas pasireiškia radikalia priešgyna, per „saldžiai skausmingą“ savęs išsižadėjimą paklūstant demoniškai valiai, o destruktiviai aistringas protas – per begalinį norą pažinti abstrakčią objektyvią tiesą. „Objektyvumo nuostata paverčia visą žmogaus egzistenciją kolosališka iliuzija, miražu, mitu, kuris lyg Majos skraistė, atplėšia žmogų nuo būties ir nuo savosios egzistencijos giluminių, „būtiškų“ parametrų [...] tą iliuziją laikydamas tikrove, kuri, nors ir yra mitas, kurio niekada nebuvo, bet kartu, kuris yra visada“ (Šliogeris 1979: 81).

Estetinės egzistencijos dvasinį akligatvį reprezentuoja dar vienas ryškus personažas – amžinasis žydas Ahasveras. Tai – sąžinės graužiamas žmogus, nenustygstantis vietoje, išdraikyta siela, kurioje gimsta vis naujos kančios ir kentėjimai. Šio vyro kančioje reiškiasi protingas santykis su savo egzistencija, jo kančia – skausmingo mėgavimosi savo kančia aistra.

Dar tragiškesnį savo destruktivumu estetinės egzistencijos pavidalą simbolizuoja Romos imperatoriaus Nerono paveikslas. „Taip pamažu prasideda jo kelias beprotybės link: jau nebedžiugina ir tai, kad jo įsakymu sudeginta pusė Ro-

mos, kad visų, su kuriais jis susidurdavo, akys kupinos baimės, siaubo ir nuolankumo“ (Jekentaitė 1992: 23). Neronas savo žiaurumu keršija abstrakčiam pasauliui už savosios būties, kurioje proto nekontroliuojama aistra tapo vergyste, beprasmiškumą.

Reflektuojantis estetikas, skirtingai nuo nereflektuojančio, nors ir mėgaujasi mėgavimusi, apmąstydamas savo patirtų jausmų bei aistrų pasaulį per begalines prisiminimų rekolekcijas ir jų „redagavimo“ galimybes, vis dėlto, pasinerdamas į naujų įdomybių, kaip jausmų dirgiklių, paieškas, vėl bėga, vėl slepiasi nuo savęs. Šia prasme reflektuojančio estetiko aistra, nukreipta į savo vidinius išgyvenimus, reiškiasi kaip vaizduotė, kuri savo tikslingumu iškyla virš nereflektuojančio estetiko aistros, bet, būdama tik fantazija, negali būti prilyginta protingai aistrai, kreipiančiai individą egzistencijos pilnatvės link. „Estetiko aristokrato siela nesveika: joje viešpatauja melancholija, ji persekioja gyvenimo beprasmybės jausmas; [...] savotiška temperamento anemija“ (Šliogeris 1979: 76).

Ankstyvieji estetizmo apmąstymai siejami su menu, menine kūryba, kurie, kaip taikliai pastebėjo Sodeika, atlieka anestetikų vaidmenį (Sodeika 2022: 40). Vėlyvąją estetizmo koncepciją galima interpretuoti kaip analitinį ankstyvosios koncepcijos išplėtimą, apvalymą nuo pernelyg aiškių istorinių bei kultūrinių aliuzijų, išlaisvinant ją nuo psichologinių priemaišų ir pripildant metafizinio turinio (Šliogeris 1979: 78). Vėlyvojo estetizmo koncepcijoje estetikas vaizduojamas kaip neturintis jokio dvasiškumo, jokios vidujybės, jokių visuotinių principų ir imperatyvų. Tai – sąmoningas ar nesą-

moningas hedonistas, juslių ir instinktų valdomas žmogus, nesugebantis „atsiverti“ būčiai, jis ontiskai uždaras viskam, baigiant savo paties egzistencine idealybe, kurioje ir turėtų skleistis būties išgyvenimas. Radikalusis estetizmas – tai tiesioginis susiliejimas su jusliškai ir natūralistiškai predikuojama šio pasaulio imanencija (Šliogeris 1985: 91). Nesant gėrio ir blogio perskyros, radikalaus estetiko egzistencijoje radikaliai stokojama aistringos susirūpinimo savo būtiškumu.

„Ironikas yra žmogus, praradęs egzistencinius saitus su pasauliu, kurį jis stebi tarsi iš šalies, [...] ironikui pasaulis *par excellence* yra tik *tarsi-būtis*. Taip būties „vieta“ persikelia iš pasaulio į ironiko egzistencinę *vidujybę* [...]“ (Šliogeris 1981: 24). Pasak Šliogerio, egzistencinė Kierkegaardas ironija įgauna ne tik griauinantįjį (ironikas neigia pasaulį kaip autentišką būtį), bet ir kuriantįjį pavidalą, nes ironikas, susitelkdamas į vidujybę, „atranda egzistencinės idealybės, t. y. tikrosios būties, žemę“ (ten pat, p. 24).

Ironiją, ypač saviironiją, Kierkegaardas traktuoja kaip galimybę pereiti iš estetiškos į etinę egzistencijos pakopą. Ironija Kierkegaardas interpretuojama kardinaliai priešingai Hegelio aprašytai ironijai, kuri, kaip vienas iš kertinių dialektinio metodo elementų, yra dvigubas neigimas (neigimo neigimas). Toks neigimas slepia pozityvumą. Jei ironiją, „įkandin Kierkegaardas, pavadinsime begaliniu negatyvu, turėsime pripažinti, kad būtent geismas yra ironijos pamatas“ (Šliogeris 2005: 57). Ir nors ironija Kierkegaardas kūryboje pasižymi radikaliu negatyvumu, tai yra begalinė rezignacija, naivaus, juslinio santykio su pa-

sauliu bei savimi įveikimas, kai paneigiamas visas jusliškumas, neskaidrios, nevaldomos aistros ir betarpiškumas. Visiškas atsivėrimas antjulsui gali būti suprantamas kaip egzistencijos kryptingumo refleksija, kaip galimybė reikštis protingoms aistroms ir aistringam protui, kurių dialektinė sąveika atveria kelius ieškoti autentiškos individualios egzistencijos.

Kierkegaardas savo disertacijoje aiškina, kuo skiriasi tariamoji (žaidybinė) ir tikroji ironija. Žaidybinė ironija gali reikštis ne tik per bendravimą, bet ir per jo užbaigimą bei ironiko atsigrėžimą į save. Atsiradus autoironijai, kai ironikas reflektuoja ir vertina save, gimsta aistringas racionalus suinteresuotumas. Egzistencinė ironija, gimdydama bei skatindama autentišką subjektyvumą ir aistringai saugodama individo unikalumą, išreiškia naują ir svarbiausią tokios aistros ypatybę – jos protingumą. Ironikas aistringai priešinasi neapimančiam, todėl „neprotingam“ egzistencinės būties santykiui tiek su pasauliu, tiek ir su pačiu savimi, nes pagaliau supranta, kad egzistencinė aistra yra būtina jo protingo ryšio su savuoju būtiškumu prielaida.

AISTRINGAS PROTAS ILGISI KAŽKO, KAS YRA ANAPUS RACIONALIOS VISUOTINYBĖS

Kaip etikas gali patirti aistrą, jei jis nuolat paklūsta pareigai? Kaip etiko protas, būdamas apribotas moralės ir etikos normų, gali išreikšti savo astringumą? „Etika kaip tokia yra visuotinybė, o kaip visuotinybė ji galioja kiekvienam, kita vertus, tą patį galima pasakyti teigiant, kad ji galioja kiekvieną akimirka“ (Kierkegaard 1995: 48). Ar etikos principų

Verta paminėti, kad Kierkegaardas, rašydamas apie astringumą estetinės egzistencijos kontekste, dažnai (nors ir ne visuomet) vartoja daugiskaitą – „aistros“. Atrodo, kad tai susiję su esminiu estetinės egzistencijos astringumo aspektu: kuo daugiau reflektuojamos ir sąmoningai kontroliuojamos aistros, tuo labiau individas susitelkia į vieną tikslą. Tikra aistra visada yra viena.

Ironija, kaip paribio sritis, tarpinė būsena, atskirianti estetinę ir etinę egzistenciją, skleidžiasi kaip transcendavimo judesys, kuris siejamas su valingu moraliu individo apsisprendimu ir atspindi aistros bei proto pusiausvyros siekį. Astringo proto valioje yra tiek priimti sprendimą, tiek įgyvendinti apsisprendimą, tiek ir kontroliuoti neprotingas, vergauti verčiančias aistras: „Pasirinkimo aktu daroma prielaida, kad nuo dabar žmogus lemia patį save“ (Gaidenko 2006: 86).

Jei tikroji egzistencinė ironija suponuoja astringą suinteresuotumą dvasine laisve, o vidinė individo laisvė yra nuolat palaikoma bei saugoma proto, tuomet galime teigti, kad egzistencinė ironija yra protingos aistros ir astringo proto dialektinės vienybės išraiška.

viršenybė bei individualumo atsisakymas dėl visuotinybės neatima iš individualaus proto egzistencinės aistros? Ar nepaverčia jos neprotingumo apraiška? Žmogui, esančiam estetinėje pakopoje, egzistencijos centras yra anapus jo, o žmogui, esančiam etinėje, – jame pačiame. Etiškai egzistuojantis individas, skirtingai nei malonumų rekolekcijų rate

besisukantis estetikas, žvelgia į ateitį, o ne į praeitį. Etikas pasižymi pastovumu, kultivuoja įprotį, atpažįsta vertingąją savojo „Aš“ steigčią patirtį ir vadovaujasi ja, susikaupęs bei gilindamasis į save, nes „[...] etika nežino nei to atsitiktinumo, nei to jausmingumo, nei tokios greitos laiko sąvokos“ (Kierkegaard 1995: 79). Etikas įgyja nepriklausomybę nuo išorės dalykų ir tampa laisvas nuo vergystės atvedančių neprotingų aistrų. Antrojoje *Arba, arba* dalyje teisėjas Vilhelmas siekia paskatinti estetiką gyventi išmintingai. Jo ramybė pasitinkant gyvenimo iššūkius žavi jaunuolį ir skatina palaikyti judviejų ryšį, nors pedantiškas teisėjo moralizavimas tikrai neatitinka estetiškos egzistencijos idealų: įdomumo ir nenuobodumo. Etinė būseną radikaliai paneigia estetinę būseną metafizinėje plotmėje, ji sudaro priešpriešą estetizmui kaip betarpiškumo antipodas (Šliogeris 1985: 92). Stiprioje, kryptingoje etiko valioje, besiremiančioje moraliniais principais, dera protas ir aistra. Kita vertus, etika suteikia kryptį valiai, tačiau nepatenkina aistringo ilgesio – ilgimasi kažko, kas yra anapus racionalios šiapusinės visuotinybės ir neapsaugo nuo nuodėmės:

Supaprastintai ir schematiškai [...] individualios savasties postulavimo problema galėtų būti pavaizduota kaip tokia seka: individas yra dvasia, dvasia yra laisvė, laisvė yra nerimas, nerimas yra nuodėmė, nuodėmė yra etikos pažeidimas *ergo* individas yra nuodėmė arba, kalbant tiksliau, būti individu reiškia pažeisti etiką. Taigi būti individu reiškia būti laisvu, būti laisvu reiškia jausti nerimą, jausti nerimą reiškia nusidėti (Bachmetjevas, 2012: 94).

Humoras, kaip ir ironija, Kierkegaard do kūryboje interpretuojamas egzisten-

ciškai. Ironija ir humoras yra iš prigimties „tranzitiniai“: ironija atriboja ir jungia estetinę ir etinę pakopas, o humoras – tai tarpinė grandis tarp etinės ir religinės egzistencijų (Williams 2018: 41). Gebėjimas su humoru pažvelgti į save liudija vidinio „Aš“ pažinimo brandą. Religinėje pakopoje teleologiškai pašalinama etika ir grįžtama į juslinę, tačiau kitokią nei estetinėje pakopoje egzistenciją. Stephenas C. Evansas teigia: „Esminis tikėjimo klausimas Kierkegaardui – ne ar tai, kuo tiki individas, yra objektyviai teisinga, o ar teisingas yra individo santykis su tuo, kuo jis tiki?“ (Evans 1998: 175).

Religinėje egzistencijoje individas paradoksaliai pranoksta būtiškąjį etinės egzistencijos pagrindą – visuotinybę: „Tikėjimas ir yra tas paradoksas, kad individas aukščiau už visuotinybę, [...] iš pradžių buvęs visuotinybėje, individas dabar kaip individas išskiria save kaip aukštesnį už visuotinybę“ (Kierkegaard 1995: 49).

Kierkegaardas *Baimėje ir drebėjime* pateikia savo skaitytojams ypatingą galvosūkį: kviečia pabandyti apmąstyti ir suprasti intensyviausią tikėjimo aistros pavidalą, kai tikėjimo aistra sueina į konfliktą su abstrakčiai objektyviu racionalumu.

Tikėjimą Kierkegaardas apmąsto kaip „šventąjį siaubą“, atsiveriantį „anapus“ mąstymo, kai tenka pripažinti, kad mūsų protas negeba sukonstruoti to, kas yra „anapus“ racionalaus koncepto.

Nors Ludwigas Wittgensteinas pripažino, kad jam Kierkegaardas vis dėlto per gilus, tačiau teigė būtent dėl jo labai gerbiąs tuos, kurie geba gyventi tikrą religinį gyvenimą, kurių aistringas, mylintis tikėjimas leidžia priimti egzistenciją kaip stebuklą, reikalauja besąlygiš-

kai atsiduoti. Racionalus, artikuluotas supratimas apie pasaulį apsiriboja konkrečiais atvejais, vykstančiais laike, jis įklimpęs kalboje ir vaizdiniuose, o begalybės negalima apsaityti šiomis baigtinybės priemonėmis, begalybė yra už kalbos ribų, kurių taip pat neįmanoma „nubrėžti“, naudojantis kalba (Wittgenstein 1965: 11–12).

Ši stebuklinga begalybė Kierkegaardui yra episteminio racionalumo prasme nepažinus Dievas. Knygoje *Filosofiniai trupiniai, arba Truputis filosofijos* skaitome, kad brandus ir stiprus, valingai kryptingas protas, patyręs paradoksišką tikėjimo aistros kulminaciją, „[...] nuolat susiduria su šiuo nepažįstamuoju, kuris juk egzistuoja, tačiau drauge yra nepažįstamas ir ta prasme neegzistuoja“ (Kierkegaard 1999b: 70). Pripažindamas, kad negali Dievo pažinti, o jei ir galėtų, neišstengtų to išsakyti, individas nepatenkina pažinimo aistros, nors jis ir teisingai suvokia nepažįstamąjį kaip ribą, tačiau riba būtent ir žadina aistros kančią bei ją kursto (Kierkegaard 1999b: 71).

Daug dešimtmečių tyrėjai laužo ietis diskusijose apie tikėjimo aistros raciona-

lumą, nagrinėdami Kierkegaardą *Baimėje ir drebjime* aprašytą tikėjimo šuolį. Pats danų filosofas teigė, kad „[...] aukščiausia aistra žmoguje yra tikėjimas, ir nė viena karta nepradedu kuo kitu, negu ankstesnė [...]“ (Kierkegaard 1995: 115). Intensyviausia aistra religinėje egzistencijoje paneigia bet kokius proto argumentus, bet kokį objektyvumą, išlikdama subjektyvi, tačiau ne beprotiška. Tikėjimas, kaip subjektyvi aistra, anot Klausio M. Kodalle'o, ne nepaiso logikos, o ją pranoksta, „[...] kreipia protą į begalinį judėjimą ir tuo pat metu veda protą į akistatą su savuoju ribotumu – šioje akistatoje aistra nuolat regeneruoja save“ (Kodalle 1998: 408). Danų filosofas neabejoja, kad tikėjimo negalima grįsti racionaliais argumentais, tačiau jį galima „pažinti širdimi“. Požiūris, kad širdis turi savo racių, apie kurias protas mažai ką nutuokia, reprezentuoja krikščioniškos filosofijos tradiciją, puoselėtą Aurelijaus Augustino ir Blaise'o Pascalio.

Tikėjimą Kierkegaardas traktuoja kaip aukščiausiąją aistrą, kaip autentiškiausią ir intensyviausią individualios egzistencijos išgyvenimą.

IŠVADOS

Visų pirma, atliktame tyrime išryškinti nauji Kierkegaardą subjektyvios egzistencinės dialektikos unikalumo aspektai, atsiskleidžiantys per ambivalentišką protingų aistrų ir aistringų proto santykių skirtingose egzistencinėse paradigmose.

Antra, parodyta, kad esminis Hegelio dialektikos elementas, filosofų apmąstytas ir naudotas nuo Herakleito laikų, išliko Kierkegaardą egzistencinėje dia-

lektikos sampratoje ir suvaidino panašų vaidmenį: tai – vidinę dvasinę įtampą kuriantys prieštaravimai, kurie yra svarbiausias individo dvasinės egzistencijos, kaip nuolatinio tapsmo, variklis.

Trečia, Kierkegaardą subjektyvi egzistencinė dialektika, priešingai hėgeliškai ar marksistinei dialektikai, paneigia universalų dialektinio vystymosi principą kaip dėsningą ir būtiną: subjektyvaus

individo dvasinės egzistencijos tapimas yra gerokai sudėtingesnis ir prieštaringesnis procesas, kuriame kiekybė nebūtinai perauga į naują kokybę, egzistencinės būties pakopos nesirikiuoja evoliucine kreive, kiekvienas individas gali tiek pereiti į naują egzistencinę pakopą, tiek vėl grįžti į ankstesnę ar „pakibti“ egzistenciniame negatyvumo vakuume. Proto suvaldytų bei kontroliuojamų aistrų (atspindinčių pirmuosius individuacijos daigus bundančioje dvasioje) ir aistringo proto (pakylėjančio individą į dvasines

aukštumas arba nubloškiančio į egzistencinės steigties akligatvius) dialektikos analizė padeda geriau suprasti egzistencinio estetizmo tragiškumą, tikrosios ironijos radikalumą ir drąsą, pasirenkant individualumą, humorą prieš racionalias individo galias kaip trapų *equilibrium*, kaip galimą trampliną šuoliui iš etinės į religinę egzistenciją. Taip pat ši analizė leidžia mums apmąstyti aukščiausios proto aistros – tikėjimo – paradoksalumą egzistencinių „širdies“ rasių, o ne episteminio iracionalumo kontekste.

Literatūra

- Bachmetjevas Viktoras. 2012. Etinė pakopa ir jos ribos Sørenio Kierkegaardo filosofijoje, *Žmogus ir žodis* 4 (14): 92–97.
- Engels Frederick. 2010. Schelling on Hegel. Translated from German by Barbara Ruhemann, Marx, Karl & Engels, Frederick. *Collected Works*: 181–189. Vol. 2. Lawrence & Wishart.
- Evans C. Stephen. 1998. Realism and antirealism in Kierkegaard's Concluding Unscientific Postscript, Alastair Hannay and Gordon Daniel Marino (ed.). *Cambridge Companion to Kierkegaard*: 154–176. Cambridge University Press.
- Gaidenko Piama. 2006. Demoniškasis estetizmas ir absurdo religija, Antanas Andrijauskas (sud.). Iš rusų kalbos vertė Leonarda Jekentaitė. *Egzistencijos paradoksai: Kierkegaardo filosofinės interpretacijos*: 80–96. Vilnius: Versus aureus.
- Hegel Georg Wilhelm Friedrich. 2000. *Teisės filosofijos apmatai, arba Prigimtinės teisės ir valstybės mokslo metmenys*. Iš vokiečių kalbos vertė Loreta Anilionytė. Vilnius: Mintis.
- Hoffman Kevin. 2014. *The Divine Madness of Romantic Ideals: A Reader's Companion for Kierkegaard's Stages on Life's Way*. Mercer Kierkegaard Series. Mercer University Press.
- Hunt Tristram. 2009. *Marx's General: The Revolutionary Life of Friedrich Engels*. Henry Holt and Co.
- Jekentaitė Leonarda. 1992. *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė*. Vilnius: Mintis.
- Kardelis Naglis. 2006. Kierkegaardo filosofija ir egzistenciniai religingumo profiliai, Antanas Andrijauskas (sud.). *Egzistencijos paradoksai: Kierkegaardo filosofinės interpretacijos*: 151–161, Vilnius: Versus aureus.
- Kierkegaard Søren. 2022. *Arba, arba* (pirma dalis). Iš danų kalbos vertė Ieva Tomaševičiūtė. Vilnius: Phi knygos.
- Kierkegaard Søren. 1995. *Baimė ir drebėjimas*. Iš danų kalbos vertė Jolita Adomėnienė. Vilnius: Aidai.
- Kierkegaard Søren. 1978. *Two Ages: The Age of Revolution and the Present Age, A Literary Review*. Translated from Danish by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Kierkegaard's Writings, XIV, Volume 14. Princeton University Press.
- Kierkegaard Søren. 1987. *Either – Or*. Part II. Edited and translated from Danish by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Kierkegaard's Writings, IV. Princeton University Press.
- Kierkegaard Søren. 1988. *Stages on Life's Way. Studies by Various Persons*. Edited and translated from Danish by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Kierkegaard's Writings, XI, Volume 11. Princeton University Press.
- Kierkegaard Søren. 1990. *The Concept of Irony, with Continual Reference to Socrates / Notes of Schelling's Berlin Lectures*. Translated from Danish and edited by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Kierkegaard's Writings, II, Volume 2. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kierkegaard Søren. 1999a. *Filosofiniai trupiniai, arba Truputis filosofijos*. Iš danų kalbos vertė Jolita Adomėnienė. Vilnius: Aidai.
- Kierkegaard Søren. 1999b. *Søren Kierkegaard's Journals and Papers*. Edited and translated from

- Danish by Howard V. Hong and Edna H. Hong, assisted by Gregor Malantschuk. Index by N. Hong and C. Barker. 2nd ed. 7 vols. Bloomington: Indiana University Press, 1967–1978.
- Kierkegaard Søren. 2009. *Concluding unscientific postscript to The philosophical crumbs*. Edited and translated from Danish by Alastair Hannay. New York: Cambridge University Press.
- Kodalle Klaus-M. 1998. The utilitarian self and the “useless” passion of faith, Alastair Hannay and Gordon Daniel Marino (ed.). *Cambridge Companion to Kierkegaard*: 397–410. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx Karl. 2010. Afterword to the Second German edition of Capital, Marx, Karl & Engels, Frederick. *Collected Works*: 12–23. Vol. 35. Lawrence & Wishart.
- Roberts Robert C. 1984. Passion and Reflection, Robert L. Perkins (ed.). *The International Kierkegaard Commentary: Two Ages*. Vol. 14, Macon, Georgia: Mercer University Press.
- Sodeika Tomas. 2022. Egzistencinės tiesos gimsta iš nevilties dvasios, *Arba, arba* (pirma dalis). Vilnius: Phi knygos.
- Šliogeris Arvydas. 1978. Būties problema G. Hegelio ir s. Kierkegaardo filosofijoje, *Problemos* 1 (19): 23–34.
- Šliogeris Arvydas. 1979. Ironijos principas S. Kierkegaardo filosofijoje, *Problemos* 1 (21): 27–39.
- Šliogeris Arvydas. 1985. *Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas*. Vilnius: Mintis.
- Šliogeris Arvydas. 1997. Jei Dievas būtų žalias paukštis raudonu snapu, Astrida Petraitytė (sud.). *Nuo Kierkegoro iki Kamiu – tekstai ir Astridos Petraitytės pokalbiai su Lietuvos filosofais*: 7–28. Vilnius: Pradai.
- Šliogeris Arvydas. 2005. *Niekis ir esmas*, I t. Vilnius: Apostrofa.
- Šliogeris Arvydas. 2011. *Lietuviškos paraštės*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Westphal Merold. 1987. *Kierkegaards Critique of Reason and Society*. Macon: Mercer University Press.
- Williams Will. 2018. *Kierkegaard and the Legitimacy of the Comic: Understanding the Relevance of Irony, Humor, and the Comic for Ethics and Religion*. London: Lexington.
- Wittgenstein Ludwig. 1965. I: A Lecture on Ethics. Translated from German by Max Black, *The Philosophical Review*, Vol. 74, No. 1: 3–13.

Nuorodos

- ¹ Georgo Vilhelmo Frydricho Hegelio filosofija nėra šio tyrimo objektas, todėl ir klausimas, ar Kierkegaardas kritikuoja Hegelio idėjas, ar savąjį Hegelio supratimą, nebus svarstomas. Hegelio idėjos pasitelkiamos, siekiant išryškinti Kierkegaardo požiūrio į subjektyvią individo egzistenciją savitumą.
- ² Šiomet minėsime Arvydo Šliogerio 80-ąsias gimimo metines. Šio straipsnio autorė susidomėjo danų filosofo Sørenso Aabye Kierkegaardo

kūryba, skaitydama lietuvių filosofo Arvydo Šliogerio ankstyvasias publikacijas. Jiems abiem tinka žodžiai: „[...] tikrų tikriausias mokytojas ir nepranokstama likimo dovana buvo ir lieka danas Sørenas Kierkegaard’as. Kierkegaard’o atradimas man buvo tiesiog nušvitimas. [...] Jis buvo mano vedlys, mano Vergilijus, vedęs mane per visus devyonis intelektualinio pragaro ratus“ (Šliogeris 1997: 101).